

РОЗДІЛ 1

**СТАНОВЛЕННЯ ТА ФУНКЦІОНУВАННЯ
ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ
В ЗАХІДНИХ ОБЛАСТЯХ
УКРАЇНСЬКОЇ РСР (1939–1941)**

Після окупації ЗУЗ у вересні 1939 р. радянська влада розпочала їх активну радянізацію з метою якнайшвидшої інтеграції до складу УРСР. Відтворення радянської політичної моделі в регіоні почалося з руйнування старих польських державних інституцій та формування радянських органів влади. Головними елементами цієї системи стали партійні структури та карні органи, а радянська гілка, залучаючи широкий актив до рад, призначалася для створення ілюзії народовладдя. Усі питання, пов'язані з життєдіяльністю регіону, спочатку розглядали на бюро обкомів КП(б)У і лише після цього з відповідними резолюціями виносили на розгляд рад, які легітимізували волю партії. Збоїв у цій системі бути не могло, адже роботою сесій місцевих рад курували відповідальні партпрацівники, які визначали дату й тематику засідань, редагували тексти промовців. Дискусії під час сесійних засідань не були демократичними. Принаймні жодних незапланованих виступів стенограми сесійних засідань не фіксують. Було також встановлено жорсткий контроль за діяльністю виконкомів рад, до яких призначали лише «перевірених» людей. Типовою для новостворених місцевих органів влади була ситуація, коли керівники виконавчих комітетів (обласного, міського та районного рівнів Рад депутатів трудящих) входили до складу відповідних парткомітетів, а заступники голів парткомів обіймали чільні посади у виконавчих органах влади. Тобто мало місце «своєрідне взаємопроникнення партійних і радянських структур»¹, притаманне радянській управлінській системі загалом. Як

¹ Луцький О. Львів під радянською окупацією 1939–1941 рр. *Український вивільний рух*: наук. зб. Львів, 2006. Вип. 7. С. 100.

наслідок виконками рад діяли в симбіозі з партійними та вищими управлінськими структурами влади й становили єдину бюрократичну гілку, що витворювало численні неправові колізії в системі управління та суттєво перешкоджало реалізації повноважень рад як органів місцевого самоврядування.

Від жовтня 1939 р. до січня 1940 р. у західноукраїнських областях владу на місцях здійснювали обласні тимчасові управління, створені військовою радою Українського фронту на базі чотирьох колишніх воєводств (Львівського, Станіславського, Тернопільського й Луцького) у жовтні 1939 р. Вони покликали до життя міські й повітові тимчасові управління, а також сількоми. До складу найвищої управлінської гілки ввійшли передовсім члени командування РСЧА та партійні працівники зі східних областей УРСР, спеціально відряджені ЦК КП(б)У для впровадження політики режиму. Так, обласне тимчасове управління у Львові очолив Микола Мацько, член організаційно-інструкторського відділу ЦК КП(б)У, Луцьку – Василь Бегма, колишній секретар Київського обкому КП(б)У по кадрах, Станіславі – член ЦК КП(б)У Михайло Груленко, Тернополі – Леонід Грищук, перший секретар Київського сільського райкому КП(б)У. Деякі відповідальні посади влада змушена була делегувати місцевим активістам, керуючись головно класовим принципом, коли на перше місце ставилися не ерудиція і компетентність кандидата, а його пролетарське походження та відповідна громадська активність. Тому відділ палива і транспорту Львівського тимчасового управління очолив малоосвічений колишній візник місцевої пивоварні, а продовольчий – слюсар залізничних майстерень. Суттєво впливати на вирішення будь-яких принципових питань, що стосувалися життєдіяльності міста, вони, звичайно, не могли і цілком це усвідомлювали. Проте багато з них використали шанс, який їм випав за нових обставин та з волі партійного начальства. Так, начальник відділу палива і транспорту тимчасового управління м. Львів О. Кармазин, який згодом був призначений заступником голови міськвиконкому, визнав: «Пам'ятаю перші дні ... Законів я не знав. Досвіду керівної роботи в мене не було. Як вирішувати питання, спочатку підказувало робітниче чуття»². Нижчий щабель нової адміністрації формували на сільських сходах під головуванням представників повітових управлінь або політруків ЧА. Обрані

² Цит. за: Луцький О. Львів під радянською окупацією 1939–1941 рр. С. 94.

в такий спосіб сількоми найчастіше склалися з бідняків, які не користувалися авторитетом серед односельців³.

Початок запровадженню радянської системи управління тоталітарного зразка в західних областях поклала Декларація «Про встановлення державної влади», яку ухвалили делегати Народних Зборів Західної України 27 жовтня 1939 р. Її затвердження спочатку на рівні ВР СРСР і лише після цього – на республіканському недвозначно вказує на привнесеність ззовні зазначених перетворень. Із метою уніфікації територіально-адміністративного поділу регіону та його наповнення новими управлінськими структурами ухвалено Указ «Про утворення Волинської, Дрогобицької, Львівської, Ровенської, Станіславської і Тернопільської областей у складі Української РСР», який Президія ВР УРСР затвердила 17 січня 1940 р. Тоді ж обласні й повітові тимчасові управління, а також волосні та сільські комітети Указом Президії ВР УРСР були реорганізовані в обласні, міські, районні, сільські та селищні виконавчі комітети рад, хоча ради, які вони мали обслуговувати, обрані не були, адже вибори до місцевих органів влади в західних областях відбулися лише у грудні 1940 р.

Запровадження нового адміністративно-територіального поділу призвело до стрімкого збільшення кількості адміністративного персоналу, адже на місці чотирьох польських воєводств створено шість областей, які поділено на райони, кількість яких значно перевищувала кількість колишніх повітів. Наприклад, на території колишніх 14 повітів Львівського воєводства утворено 37 сільських районів та ще 4 міські районні адміністрації у Львові⁴. На Волині замість 6 колишніх повітів – 30 районів⁵, у Тернопільській обл. – 38 районів⁶ і т. д. З урахуванням нового адміністративно-територіального поділу до січня 1940 р. у західних областях УРСР у наказному порядку створено 6 облвиконкомів, 202 райвиконкоми,

³ Кучерепа М., Вісин В. Радянський режим на Волині (1939–1941 рр.). *1939 рік в історичній долі України і українців: матеріали Міжнародної наукової конференції (м. Львів, 23–24 вересня 1999 р.)*. / ред. К. К. Кондратюк. Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2001. С. 161.

⁴ Вісті. 1940. 8 січня.

⁵ Кучерепа М., Вісин В. Радянський режим на Волині (1939–1941 рр.). С. 161.

⁶ Кравчук Л. В. Суспільно-політичні та соціально-економічні трансформації на Тернопільщині (вересень 1939 – червень 1941 рр.): автореф. дис. ... д-ра іст. наук: 07.00.01 / Львівський національний університет ім. Івана Франка. Львів, 2020. С. 12.

14 міських, 89 селищних і 4 944 сільських виконавчих комітетів рад⁷, які функціювали до грудня 1940 р.

Виконкоми формувалися в ручному режимі у складі голови, заступника голови, секретаря та 7–8 членів. Їх також очолили партійці зі східноукраїнських областей, а місцеві опинилися на другорядних посадах. Так, серед 10 членів Львівського облвиконкому був лише 1 місцевий – лікар М. Панчишин, якому довірили посаду голови обласного відділу охорони здоров'я⁸. Серед районних голів виконкомів в області не було жодного місцевого, а крісла заступників голів обійняли лише 9 осіб із місцевого населення і 67 опинилися на посадах завідувачів відділів. У Ровенській обл. вихідцям із місцевого населення було відведено лише 22 посади заступників голів райвиконкомів та 93 посади завідувачів відділів, а серед членів облвиконкому не було жодного місцевого⁹. Подібною виявилася ситуація на Волині, де обласний і районний апарат влади складався майже винятково з приїжджих емісарів, а заступниками голів райвиконкомів (на квітень 1940 р.) стали лише троє місцевих мешканців¹⁰. Кількість місцевих переважала в сільрадах, проте коло повноважень голів сільрад було настільки обмеженим, що їх лише номінально можна вважати представниками органів державної влади.

Остаточну трансформацію управлінських структур у регіоні завершено після виборів до місцевих органів влади, які відбулися 15 грудня 1940 р. Тоді було обрано 6 обласних, 199 районних, 78 міських, 4 районні в м. Львів, як найбільшому адміністративному центрі регіону, та 5 022 сільських і селищних Рад депутатів трудящих¹¹. Лише відтоді можна говорити про легітимність радянської гілки влади в західноукраїнських областях, хоча, зважаючи на спосіб обрання та повну підконтрольність виборів парткомітетам, вона залишається сумнівною.

⁷ Возз'єднання західноукраїнських земель з Радянською Україною / гол. редкол. Ю. Ю. Сливка та ін. Київ: Наукова думка, 1989. С. 317.

⁸ Вільна Україна. 1939. 20 грудня.

⁹ Кульчицький С., Кондратюк С. Встановлення радянських органів влади в Західній Україні у 1939–1941. Вісник Львівського університету. Серія юридична. Львів, 2001. Вип. 36. С. 137–141.

¹⁰ Там само.

¹¹ Терлецький В. М. Ради депутатів трудящих Української РСР в період завершення будівництва соціалізму (1938–1958 рр.). Київ: Наукова думка, 1968. С. 92.

До «легітимно обраної» гілки влади знову потрапили переважно прибулі з інших регіонів УРСР, адже кожний чиновник у своїй діяльності волів опиратися на «перевірених» людей, а не мати справу з аборигенами, які доволі часто трактували проблеми з погляду звичного їм світогляду та не хотіли поступатися власними принципами. Тому масово залучати місцеві кадри до роботи в управлінських структурах влада не спішила, пояснюючи це дрібно буржуазною свідомістю місцевого елемента. Однак причин нехтування місцевим потенціалом радянською владою було значно більше. Усвідомлюючи, що програють місцевій інтелігенції за рівнем освіти і культури, радянські емісари почувалися некомфортно в їхньому товаристві, а тому воліли спілкуватися зі собі подібними. Цю проблему підняв на обласній партійній конференції 27 квітня 1940 р. політрук однієї з військових частин у Дрогобичі М. К. Попов, який наголосив, що приїжджі управлінці створюють штучний бар'єр між собою і місцевими, замість того, щоб активно на них впливати¹². Однак, про який вплив могло йтися, коли якість новоприбулих фахівців часто не відповідала навіть середньому рівню місцевих кадрів? Адже, незважаючи на вказівку Микити Хрущова ретельно добирати людей для роботи в західноукраїнських областях УРСР, сюди потрапили не «кристалічно-чесні і непохитні більшовики», а «більші й менші пройдисвіти (від яких постаралися позбавитися на Батьківщині)»¹³. Не маючи навичок управління, не знаючи місцевих умов, погано володіючи українською мовою, приїжджі урядовці не завжди справлялися зі ситуацією, що не раз ставило їх у двозначне становище, змушувало порушувати т. зв. «соціалістичну законність» і вдаватися до необґрунтованого застосування сили. Ситуацію з кадрами в західних областях влучно схарактеризував митрополит Андрей Шептицький у листі до Папської резиденції в Римі від 26 грудня 1939 р.: «Наїхала до нас з Києва й Москви ціла гурма урядовців, канцеляристів та уповноважених, які самі не знають, що мають робити, й мішаються до всього. Кожен урядовець секвеструє, що тільки може, і всім і всюди грозить карою смерті.

¹² Стенограма першої обласної партійної конференції 23–25 квітня 1940 р. *Державний архів Тернопільської області (Держархів Тернопільської обл.)*. Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 3. Арк. 61–62.

¹³ Постанова бюро Ровенського обкому КП(б)У від 21 травня 1940 р. *Державний архів Рівненської області (Держархів Рівненської обл.)*. Ф. 400. Оп. 1. Спр. 5. Арк. 66.

Виглядає, що більшовицькі урядники мають владу вбивати людей без того, щоб їх кликано до відповідальності»¹⁴.

Незадовільні фахові та моральні якості прибулих чиновників створювали плінність кадрів у регіоні, адже чимало відповідальних працівників було звільнено з обійманих посад. Проте, з огляду на брак управлінських кадрів, найбільшим покаранням для них було переведення на іншу роботу. Так, секретаря Дрогобицького облвиконкому Чижова за те, що «не справився з роботою, не організував роботу серед апарату, припустився грубих помилок, чим дискредитував себе серед працівників», рішенням обкому від 27 березня 1940 р. було звільнено з посади і запропоновано... «використати на іншій роботі»¹⁵. У квітні 1940 р. на Тернопільщині через зловживання службовим становищем були звільнені з посад голови Заліщицького й Бережанського райвиконкомів¹⁶. Наскільки гостро стояла кадрова проблема в західноукраїнських областях, свідчить той факт, що найбільше питань, які розглядали на засіданнях обл- і райвиконкомів, стосувалися саме кадрових призначень. Так, серед 151 питання, розглянутого на бюро Дрогобицького обкому КП(б)У впродовж 1940 р., третину (50) присвячено кадровим проблемам¹⁷.

Згідно із законодавчими нормами, діяльність місцевих рад в УРСР спрямовувалася на керівництво культурно-політичним і господарським життям на своїй території (Конституція УРСР, ст. 74). Тож новостворені місцеві ради взялися до вирішення проблем життєдіяльності міст і сіл, налагодження роботи закладів торгівлі, охорони здоров'я, освіти, комунальних служб, допомоги біженцям та переселенцям тощо. У регіоні розгорнулася робота з відновлення будівель, знищених під час бойових дій, ремонту шляхів, мостів та іншої інфраструктури. Багато уваги приділяли відбудові й розвитку залізничного транспорту, нафтогазової та лісової промисловості, що сприяло ліквідації безробіття й навіть створило дефіцит кваліфікованих кадрів. Значні державні асигнування, виділені

¹⁴ Реабілітовані історією. Львівська область. Кн. 2: м. Борислав, Бродівський район / гол. ред. Ю. Підлісний, упоряд. В. Савчак. Львів; Київ: Астролябія, 2014. С. 11.

¹⁵ Державний архів Львівської області (Держархів Львівської обл.). Ф. 5001. Оп. 1. Спр. 16. Арк. 39.

¹⁶ Стенограма першої обласної партійної конференції 23–25 квітня 1940 р. Арк. 62–63.

¹⁷ Стенограма I-ї Дрогобицької обласної конференції КП(б)У. 27–28.04.1940 р. Держархів Львівської обл. Ф. 5001. Оп. 1. Спр. 3. Арк. 56.

на відновлення діяльності заводів і фабрик, дали змогу вже на початку 1940 р. досягти рівня індустріального розвитку регіону початку 1939 р., а незабаром і перевершити його¹⁸. Величезні кошти виділяли також на розширення мережі шкіл, культурно-освітніх закладів, подолання неписьменності. Зокрема, у Львові 1940 р. на розвиток народної освіти було асигновано коштів у 9 разів більше, ніж за часів Польщі¹⁹.

Загалом, соціально-економічна політика радянської влади в багатьох випадках збігалася з потребами розвитку регіону, тому її початково населення сприймало прихильно²⁰. Однак методи, якими здійснювали соціалістичні перетворення, та подвійні стандарти нової влади (диктат центру, репресії, відсутність свободи слова, економічна експлуатація населення, всесилля партійних і силових структур тощо) підважували радянський спосіб життя в очах місцевого населення та породжували негативне ставлення до радянської влади загалом.

Уже перші постанови й розпорядження нової влади викликали неоднозначну реакцію населення. Відповідно до рішення Народних Зборів, місцева влада приступила до націоналізації великої промисловості, банків, поміщицької і монастирської землі, безсоромно прибираючи до рук багатства краю та грабуючи людей. Найбільше постраждали поляки, яким майже винятково належали велика промисловість і земля. На квітень 1940 р. було експропрійовано понад 2 200 великих та середніх промислових підприємств, 414 банків, 1 500 дрібних кредитних установ²¹, які перейшли у власність держави. Процес націоналізації чиновники здійснювали надзвичайно нерозбірливо через відсутність чітких вказівок, критеріїв і підходів до їхньої роботи. До того ж члени націоналізаторських комісій, створених при обл- та райвиконкомах, використовуючи безкарність і кругову поруку, що процвітала в управлінських структурах, часто перевищували свої повноваження, нехтували власними постановами й нормами закону з метою наживи. Зокрема, у Стрию, Ходорові

¹⁸ Луцький О. Львів під радянською окупацією 1939–1941 рр. С. 110.

¹⁹ Луцький О. «Радянізація» Львова: вересень 1939 – червень 1941 рр. URL: <https://map.lviv.ua/statti/luckij2.html>

²⁰ Мишак І. Соціально-економічні та культурні перетворення на західноукраїнських землях після включення їх до складу УРСР: новітня історіографія. *Історико-географічні дослідження в Україні*. Київ, 2009. Вип. 11. С. 277.

²¹ Возз'єднання західноукраїнських земель з Радянською Україною. С. 310.

та Самборі на Дрогобиччині у процесі націоналізації великих промислових підприємств реквізували помешкання і приватні речі їхніх власників, через що на складах опинилися меблі, посуд та навіть жіноча білизна²². Після втручання відповідних органів речі наказано повернути власникам, проте багато майна зникло безслідно, адже його опис зумисно проводили недбало.

Разом із фабриками і заводами влада реквізувала дрібні майстерні, цехи, пекарні, кондитерські, крамниці тощо, власників яких також пограбовано. Зокрема, у Кіцманському р-ні Чернівецької обл. працівники райвиконкому проводили незаконні обшуки в помешканнях власників крамниць, вилучаючи та привласнюючи їхні особисті речі²³, а у Глибоцькому р-ні – скуповували незаконно реквізоване майно через кооперацію, а частину необлікованого без будь-яких документів передали на баланс райпарткому (меблі, килимові доріжки тощо)²⁴.

Не менше зловживали представники влади під час націоналізації житлового фонду, адже приїжджі посадовці потребували помешкань для себе та своїх родин, які не завжди вдавалося отримати законно. З ордером, а інколи і без нього, «визволителі» самовільно займали омебльовані квартири, виганяючи їхніх власників у підвальні приміщення чи просто на вулицю, не пропонуючи нічого натомість. У кращих випадках останні були змушені ділити свою квартиру зі сім'єю «радянського вельможі»²⁵. Беззаконня творилося під прикриттям офіційних рішень і постанов місцевих органів влади. Зокрема, захоплення житлових площ у м. Ровно чиновники здійснювали відповідно до постанови бюро Ровенського обкому КП(б)У від 31 серпня 1940 р., якою міськком партії та міськраду зобов'язали провести роз'яснювальну роботу серед приватних домовласників про передачу зайвої житлової площі під квартири чиновникам,

²² Стенограма І-ї Дрогобицької обласної конференції КП(б)У... Арк. 31.

²³ Справка о нарушениях Революционной законности в Черновицкой области за 1940 год. *Державний архів Чернівецької області (Держархів Чернівецької обл.)*. Ф. 1. Оп. 1. Спр. 27. Арк. 8.

²⁴ Справка о проверке поступивших заявлений на имя Обкома КП(б)У от т.т. Гаражи – председателя Глыбокского райисполкома, Брюховича – директора мельницы, бывшего штатпропа Глыбокского РК КП(б)У. *Держархів Чернівецької обл.* Ф. 1. Оп. 1. Спр. 86. Арк. 24–27.

²⁵ Пагіря О. Життя в умовах радянської окупації Західної України у 1939–1941 роках. URL: <http://www.territoryterror.org.ua/uk/publications/details/?newsid=253> (дата звернення: 7.08.2020).

звільнивши так до 20 вересня 1940 р. не менше 150 квартир²⁶. У Львові спеціальні комісії при міськ- та райвиконкомках, які виконували постанову облвиконкому від 25 грудня 1939 р. про націоналізацію 6 000 будинків поміщиків, капіталістів і великих домовласників, вилучали на користь держави нерухомість людей, які зовсім не підпадали під дію цієї постанови²⁷. До 27 листопада 1939 р. лише до диспозиції апарату НКВС та ЧА в місті було передано 1 004 помешкання²⁸. Самоуправство властей спричинило хвилю обурення серед містян, через що лише протягом першої половини січня 1940 р. до райвиконкомів м. Львів надійшло 274 заяви про незаконну націоналізацію й опис майна²⁹. Резонантність справи змусила владу зупинити на деякий час націоналізацію, щоб узгодити її із законодавчими нормами. Про це згадує у щоденнику письменник П. Панч, який тоді проживав у Львові: «З першого ж дня “націоналізатори” накрутили так, що довелося спішно припинити на деякий час націоналізацію і на спеціальному засіданні облвиконкому було вказано на припущені помилки, коли націоналізації піддавали будинки на три, чотири кімнати, націоналізували не тільки кам'яниці, а й майно. У кооперативному будинку “Власна хата” по вул. Генінга, 2, пенсіонерку, яка володіла двома кімнатами й кухнею, виселили до кухні, забрали речі. У Кульчицького (ревізор кооперативу), забрали меблі і одяг, а самого поселили до кухні»³⁰.

Подібна ситуація склалася і в інших областях. Лише на одному із засідань президії Тернопільської міськради (19 березня 1940 р.) було розглянуто понад 20 заяв мешканців міста зі скаргами на несправедливу націоналізацію їхнього майна³¹. Непоодинокими були випадки, коли посадовці за відповідну винагороду повертали

²⁶ Самсонюк Т. М. Поляки Рівненщини в умовах становлення радянського тоталітарного режиму (1939–1941 рр.): дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Національний університет «Острозька академія». Острог, 2015. С. 68–69.

²⁷ Луцький О. Львів під радянською окупацією 1939–1941 рр. С. 110

²⁸ Пагіря О. Життя в умовах радянської окупації Західної України у 1939–1941 роках...

²⁹ Луцький О. Львів під радянською окупацією 1939–1941 рр. С. 110.

³⁰ Культурне життя в Україні. Західні землі: документи і матеріали / упоряд., комент. Т. Галайчак; упоряд., вступ. ст. О. Луцький; упоряд.: Б. Микитів, Л. Батрак-Плодиста, Л. Федоришин. Київ: Наукова думка, 1995. Т. 1: 1939–1953. С. 77–78.

³¹ Постанова президії Тернопільської міської ради від 19 березня 1940 року «Розгляд заяв про невірну націоналізацію майна». *Держархів Тернопільської обл.* Ф. Р-9. Оп. 1. Спр. 105. Арк. 86–87.

власникам майно, що підлягало націоналізації. Однак винні у зловживаннях чиновники покарані не були, адже новоутворені суди та прокуратура продукували потрібні владі вердикти. Найчастіше справа взагалі не доходила до суду, а закінчувалася адміністративними рішеннями або доганами по партійній лінії. Так, інструктор із кадрів Чернівецького обкому КП(б)У Трофанчук із приводу зловживань районних керівників області під час націоналізації заявив, що до цих осіб треба обмежитися організаційними висновками, а судити не варто³².

Численні непорозуміння із правами власності на об'єкти нерухомості виникали також через втручання в роботу місцевих органів влади працівників парткомів, які часто нав'язували головам виконкомів свої рішення або скасовували постанови останніх. Так, відповідно до постанови бюро Чернівецького обкому КП(б)У, втрачало чинність рішення міськради про відведення приміщення санаторію «Гора» під лікарню для залізничників і передано його в розпорядження командування ЧА для розміщення військових гарнізонів³³, чим зневажає радянське народовладдя в очах місцевого населення.

Не менш одіозним кроком радянської влади стала реформа банківської системи, яка передбачала ліквідацію приватних банків і перехід їх акціонерних капіталів до Державного банку СРСР. У зв'язку з цим, влада з 1 жовтня 1939 р., відповідно до інструкції Держбанку СРСР, заборонила будь-які активні фінансові операції, як-от облік векселів, видача позик, прийом вкладів тощо. Тож каси Державного банку проводили операції лише зі стягнення позик і повернення вкладів, а видача вкладів дозволялася лише в межах 300 руб. Було видано заборону на видання коштів закладами і поточними рахунками польських громадських, благодійних, релігійних, військових та інших організацій, установ і підприємств, що діяли до 1 жовтня 1939 р. А вимога повного й негайного (впродовж 24 год.) погашення заборгованостей клієнтів банків і кас за виданими кредитами та вексями (крім заборгованості по операціях із землею) за 1939 р. шокувала представників дрібного й середнього бізнесу та призвела до їхнього банкрутства. Як і погіршило

³² Справка о проверке поступивших заявлений на имя Обкома КП(б)У от т.т. Гаражи... Арк. 27.

³³ Постанова бюро Чернівецького обкому КП(б)У «Про розміщення військових частин гарнізона» від грудня 1940 р. *Держархів Чернівецької обл.* Ф. 1. Оп. 1. Спр. 4. Арк. 1.

фінансове становище місцевих мешканців рішення влади про перехід на радянську валюту відповідно до постанови Політбюро ЦК ВКП(б) від 8 грудня 1939 р. Документ передбачав початок обміну валюти з 21 грудня 1939 р.: золоті обмінювали на рублі за курсом 1:1, але не більше 300 зл.³⁴ Запровадження курсу рубля нарівні з польським золотом, який до початку війни був учетверо нижчим, відкрив шлях представникам режиму до легального пограбування захоплених територій.

Знищивши стару адміністративну систему та пограбувавши регіон під виглядом націоналізації, представники режиму не зуміли скористатися одержаними активами. Дуже швидко в роботі партійних і державних структур західноукраїнського регіону стали виявлятися недоліки, притаманні управлінській гілці СРСР загалом (надмірна централізація, засилля вказівок «згори», заідеологізованість, бюрократія), що призводило до дисбалансу в роботі не лише місцевих рад, а й багатьох галузей промисловості і торгівлі. Націоналізовані та підпорядковані принципу командно-директивної економіки великі й малі підприємства з першого ж дня «лихоманило» через незбалансоване планування, нераціональне використання виробничих потужностей, штурмівщину, гонитву за показниками на шкоду якості продукції тощо. Не сприяли ефективності роботи державних підприємств масові звільнення фахівців (переважно поляків) та перетворення решти працівників у різновид найманої робочої сили з фіксованою зарплатнею та повним відчуженням від засобів виробництва, що позбавляло людей стимулів до високопродуктивної праці. Ситуацію ускладнювали нераціональні постанови місцевих властей, що бралися регулювати організацію роботи місцевих підприємств. Так, президія Тернопільського облвиконкому рішенням від 20 грудня 1939 р. запровадила єдині вихідні дні в державних і кооперативних установах м. Тернопіль і Тернопільської обл., що мали припадати на 6, 12, 18, 24 і 30 числа щомісяця, незалежно від дня тижня³⁵. Відповідно неділя, коли люди звикли ходити до церкви, ставала робочим днем, що не могло не вплинути на ставлення місцевих робітників до праці. Як наслідок майже половина підприємств державної промисловості й

³⁴ Самсонюк Т. М. Поляки Рівненщини в умовах становлення радянського тоталітарного режиму... С. 68–69.

³⁵ Кравчук Л. В. Суспільно-політичні та соціально-економічні трансформації на Тернопільщині... С. 165.

артілей (укоопспілок) промислової кооперації систематично не виконували плани, що негативно позначалося на місцевому бюджетному господарстві.

Розпустивши Ревізійний союз українських кооперативів та об'єднавши дрібних товаровиробників у неефективні промислові артілі, влада зруйнувала десятиліттями налагоджуваний господарський механізм, що призвело до ліквідації середнього класу й одразу ж позначилося на фінансово-економічному становищі регіону та людей. Уже взимку 1939–1940 рр. у містах почав відчуватися брак продуктів харчування, що породив таке явище, як спекуляція. Відтак стрімко злетіли вгору базарні ціни. Зокрема, у січні–лютому ціни на вершкове масло, молоко, яйця, порівняно з довоєнним часом, збільшилися у середньому в 20, а на хліб – у 4–5, на м'ясо (яловичину і свинину) – у 5–7 разів³⁶.

Причина різкого погіршення забезпечення населення необхідними товарами полягала не лише в розбалансуванні економіки краю, а й халатному ставленні до своїх обов'язків місцевих чиновників. Доповідаючи уряду про стан справ у Тернопільській обл. на 29 вересня 1940 р., нарком внутрішніх справ УРСР Іван Серов констатував, що незадовільне забезпечення необхідними товарами мешканців м. Тернополя пов'язане з тим, що міськторг не вибирає своєчасно виділені йому фонди. Так, ще в червні Тернопільторг отримав наряди на 40 т цукру та 160 т гасу, проте на 15 вересня ці фонди залишалися на складах у постачальників. Текстильних товарів, виділених місту на суму 502 тис. руб., у торгову мережу потрапило лише на 20 тис., одягу з 640,6 тис. руб. вибрано 13 тис., мила туалетного з 70 тис. руб. – 20 тис., парфумерних виробів із запланованих 131 тис. руб. – лише 70 тис.³⁷ У доповідній записці І. Серова також йшлося про факти порушення фінансової дисципліни працівниками Тернопільторгу, випадки корупції, крадіжок і розтрат на суму майже 30 тис. руб., про безвідповідальне ставлення до зберігання продуктів на складах, що призводило до їхнього псування тощо³⁸. У Городоцькому р-ні Львівської обл. унаслідок незадовільної роботи райспоживспілки та райзмішторгу постачання населення хлібом

³⁶ Луцький О. Львів під радянською окупацією 1939–1941 рр. С. 105–106.

³⁷ Голові Раднаркому України тов. Корнійцю Л. Р. 1940 р. 29 вересня. *Галузевий державний архів Служби безпеки України (ГДА СБУ)*. Ф. 16. Оп. 33. Спр. 27. Арк. 106–107.

³⁸ Там само.

і необхідними товарами також відбувалося з перебоями, що призводило до величезних черг у магазинах³⁹. «У другій половині січня 1940 р. у Львові почався голод, – згадував проф. Ярослав Дашкевич. – У першу окупаційну зиму в меню багатьох родин переважала “смажена” на воді цибуля і картопляні плячки, печені на блясі. На блясі також пекли коржі з борошна, замішаного на воді та солі»⁴⁰.

Показово, що фінансові й економічні негаразди регіону ніяк не позначилися на становищі місцевої номенклатури, яка, «нехтуючи декларованими принципами комуністичної моралі, узаконила приховану від народу систему пільг і привілеїв стосовно матеріально-побутового забезпечення себе і своїх сімей»⁴¹. Для представників нової влади було організовано магазини закритого типу, де продавали дефіцитні товари, ідальні зі значно калорійнішим меню, ніж у громадських закладах харчування, привілейовані заклади медичного обслуговування та відпочинку тощо. Зокрема, вирішенням побутових проблем високопоставлених чиновників у Львові займався особисто голова Львівського облвиконкому Микола Козирев, який на початку 1940 р. телеграфував до Наркомторгу УРСР: «Згідно нашої домовленості прошу дати вказівку про відвантаження для відп[овідальних] працівників обкому партії і облвиконкому 10.000 пачок високоякісних цигарок, 1.000 клгр. вершкового масла, 200 клгр. ковбаси, 50 ящиків різних консервів, 1.500 клгр. копченої риби, 500 клгр. ікри, 500 клгр. сиру (голландського)»⁴². Чимало працівників місцевих органів влади зловживали службовим становищем, коли йшлося про отримання пільг, або поводитися нетактовно, демонструючи свою зверхність щодо підлеглих, а особливо представників місцевого населення. Зокрема, інструктор Хотинського райвн Зорін (Чернівецька обл.) вимагав подати йому на обід у місцевій ідальні рибу, хоча в меню була лише курятина. А коли буфетниця пояснила, що не може виконати його замовлення, незадоволений чиновник наказав завідувачу звільнити її⁴³. Зрозуміло, що

³⁹ Там само. Арк. 110.

⁴⁰ Стадник Г. Від окупації до окупації: Львів у 1939–1941 роках. *DW*. 2009. 21 серпня. URL: <https://p.dw.com/p/JENc>

⁴¹ Луцький О. Львів під радянською окупацією 1939–1941 рр. С. 107.

⁴² Там само.

⁴³ Довідка про факти порушення рев-законності по районах Чернівецької обл. станом на 14.X.1940 р. *Держархів Чернівецької обл.* Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 27. Арк. 2.

подібні факти не проходили повз увагу місцевих мешканців і формували у свідомості населення ставлення до влади як до привілейованої касты.

Важливою частиною функціювання місцевих органів влади була організація бюджетного господарства. Наповнення місцевих бюджетів здійснювалося передовсім за рахунок посилення фіскального тиску на населення, адже більшість націоналізованих фабрик і заводів, підпорядкованих союзним міністерствам і відомствам, не давали прибутку в місцеві бюджети. Найбільшого визиску зазнавали селянські господарства не усупільненого сектора, які давали понад 90 % сільськогосподарської продукції. Ще одним зручним способом поповнення місцевих бюджетів стала кампанія реалізації державних позик, із якою західні українці зіштовхнулися вперше. Вона була добровільно-примусовою, тож позичати гроші державі на великий термін змушені були всі працюючі.

Процес розподілу місцевих коштів відбувався під контролем парткомітетів та передовсім враховував інтереси номенклатури. Зокрема, проект місцевого бюджету Тернопільської обл. на 1940 р., затверджений облвиконкомом 5 січня 1940 р., передбачав видатки в сумі 208,3 млн руб., із яких на сільське господарство – 7,02 млн, транспорт і зв'язок – 0,55 млн, шляхове господарство – 9,94 млн, комунальне – 11,6 млн, соціально-культурні заходи – 13,36 млн (освіту – 9,39 млн, охорону здоров'я – 3,4 млн, соціальне забезпечення – 5,53 млн, фізкультуру і спорт – 0,17 млн). Водночас видатки на утримання місцевих органів управління становили 41,4 млн руб.: із них на обслуговування управлінських структур йшло 20,7 млн, матеріально-технічне забезпечення – 2,4 млн, інші видатки, зокрема на капітальний ремонт приміщень виконкомів і рад – 4,2 млн⁴⁴. Тобто найвитратнішу статтю місцевого бюджету становило саме утримання і обслуговування армії місцевих чиновників та адміністративних приміщень.

Не дивно, що місцеве населення дуже швидко опинилося в опозиції до нової влади, що виявлялося в актах саботажу та шкідництва. Найбільшого спротиву впровадження радянських новозмін зазнавало на селі, що було пов'язано як із приватновласницькою психологією місцевих селян, так і шаблонними методами діяльності нової влади, що намагалася реалізувати тут сценарій колективізації

⁴⁴ Кравчук Л. В. Суспільно-політичні та соціально-економічні трансформації на Тернопільщині... С. 167.

селянських господарств, яку здійснювали більшовики в 1930-х роках на Великій Україні. Однак прошарок незаможного селянства, на підтримку якого представники влади могли б розраховувати, у західноукраїнському суспільстві був незначним, тож точки опертя для нової влади на селі не існувало.

Для реалізації земельної реформи при селянських комітетах, а згодом при сільських радах утворено земельні комісії, які діяли під керівництвом райвиконкомів і районних партійних організацій та займалися конфіскацією та розподілом поміщицьких, державних, осадницьких і монастирських земель. Відповідно до Постанови ЦК КП(б)У і РНК УРСР (Раднаркому УРСР) від 24 березня 1941 р. «Про встановлення граничних норм землекористування на один селянський двір по Волинській, Дрогобицькій, Львівській, Ровенській, Станіславській і Тернопільській областях УРСР», майже 0,5 млн безі малоземельних селян одержали в користування понад 1 млн га поміщицької землі. Проте ця постанова не ліквідувала явище «земельного голоду» на селі, адже далеко не всі мало- та безземельні селяни отримали визначені постановою розміри земельних наділів, оскільки значна частина конфіскованої землі (1,5 млн га) перейшла у власність держави⁴⁵. Так, на 24 березня 1940 р. у Волинській обл. конфісовано поміщицької та церковної землі 297 157,72 га, з яких селянам передано лише 137 068,88 га (46 %); у Ровенській обл. націоналізовано 540 561 га, а передано в користування колгоспам і селянам лише 105 197 га (20 %). Зосередження у державному резерві землі свідчило про те, що радянська влада не була зацікавлена в розвитку індивідуального селянського виробництва, а навпаки, вела підготовку до його ліквідації⁴⁶. До того ж, не всі селяни погоджувалися обробляти поміщицьку землю чи брати в користування панську худобу, боячись повернення старих порядків⁴⁷. Зокрема, такі випадки зафіксовано в с. Перковці та інших Кельменецького р-ну Чернівецької обл.⁴⁸.

⁴⁵ Баран В., Токарський В. Україна: західні землі: 1939–1941 рр. Львів, 2009. С. 59.

⁴⁶ Махаринець М. Є. Еволюція правового регулювання земельних відносин на Волині в 1939–1960-х роках: дис. ... д-ра філософії: 081 / Національна академія внутрішніх справ. Київ, 2021. С. 99.

⁴⁷ Півоварчук В. М. Соціально-економічні процеси у західних областях України (вересень 1939 – червень 1941 років): автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Рівненський державний гуманітарний університет. Рівне, 2000. С. 11.

⁴⁸ Довідка про факти порушення рев-законності по районах Чернівецької обл. станом на 14.X.1940 р. *Держархів Чернівецької обл.* Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 27. Арк. 4.

Процес колективізації селянських господарств, започаткований владою на початку 1940 р., позбавив селянство отриманих земельних наділів, що відразу ж спричинило невдоволення і протидію людей, які звикли до одноосібного господарювання⁴⁹. З метою пришвидшення колективізації місцеві органи влади почали повсюдно підміняти принцип добровільності грубим адмініструванням та фінансовим тиском, однак зробити це було не просто через відсутність відповідних кадрів. Попри те, що біля керівництва сільрад опинився легко маніпульований елемент, впровадження земельної реформи довгий час пробуксовувало, адже одночасно зруйнувати стосунки, які уклалися між людьми на селі десятиліттями, виявилось неможливо. Селяни противилися колективізації, правдами і неправдами намагалися зберегти свою землю, через що процес «розкуркулення» став вибірковим. Так, актив Метенівської сільради Зборівського р-ну Тернопільської обл. «розкуркулював» середняків, які мали по 10–15 моргів поля, а заможних селян, яким належало по 40–50 моргів, до списків для «розкуркулення» не вносили, бо останні перебували в родинних або приятельських стосунках із керівництвом сільської ради⁵⁰. У с. Будище Сторожинецького р-ну Чернівецької обл. конфісковану в заможних господарів землю внаслідок певної протекції надавали передовсім не безземельним, а малоземельним селянам⁵¹.

Серед українського селянства не знайшла всезагальної підтримки кампанія депортації польського елемента, оголошеного владою «ворогами народу», що мало послугувати легітимною підставою до їхнього виселення. Незважаючи на утиски, яких українські селяни зазнавали від польських поміщиків, лісників та осадників, вони часто виявляли співчуття до їхнього теперішнього становища. Хоча сільські ради під керівництвом новоприбулих функціонерів масово фабрикували групові звернення селян, у яких ті нібито прохали визволити їх від «панського ярма ... від такої сволочі, яка знову оживає і буде боронитися під різними масками»⁵², водночас

⁴⁹ Головки М. Л. Суспільно-політичні організації та рухи України в період Другої світової війни. 1939–1945 рр.: монографія. Київ: Олан, 2004. С. 222–223.

⁵⁰ Там само. С. 163.

⁵¹ Довідка про факти порушення рев-законності по районах Чернівецької обл. станом на 14.X.1940 р. Арк. 2.

⁵² Самсонюк Т. М. Поляки Рівненщини в умовах становлення радянського тоталітарного режиму... С. 57–58.

зафіксовано чимало випадків, коли селяни просили представників влади не виселяти їхніх односельців-поляків або переховували їх від депортації. Наприклад, мешканець с. Городок (тепер – Рівненський р-н Рівненської обл.) Ровенської обл. Іван Куліш тривалий час переховував від переслідування органів НКВС місцевого барона Федора Штейнгеля та допоміг йому і його родині нелегально перетнути кордон, що врятувало останнім життя⁵³. А у Львівській обл. члени однієї зі сільрад видали довідки виселеним осадникам семи господарств, щоб їх повернули на попереднє місце проживання. Влада відреагувала негайно: рішенням облвиконкому сільраду було розформовано й ухвалено обрати до її складу «справедливих людей, радянських, які будуть захищати інтереси народу, інтереси батьківщини»⁵⁴.

Кадровий голод, що охопив весь західноукраїнський регіон, особливо відчувався на селі. Серед західних українців майже не було досвідчених управлінців, адже всі адміністративні пости в міжвоєнний період тут обіймали поляки. Після їхньої депортації влада позбулася не лише антирадянськи налаштованого елемента, а й фахового управлінського резерву. З місцевих українців співпрацювати з новою владою погоджувалася найчастіше сільська біднота. Так, у сільрадах та їхніх виконкомках, які майже винятково склалися з місцевих мешканців, опинилися люди неграмотні, забиті нуждою, які не мали навичок адміністрування та не користувалися авторитетом. Зокрема, заступником голови Дубнівського райвиконкому (Ровенська обл.) став селянин-бідняк М. Козійчук, а колишній батрак І. Ткачук був призначений заступником голови Володимирецького райвиконкому⁵⁵. Не маючи освіти, ці люди часто ухвалювали абсурдні рішення або такі, що не відповідали законодавчим нормам, чим дискредитували нову владу, замість того, щоби бути її опорою. Так, відповідно до рішення Осовецької сільської ради Олеського р-ну Львівської обл. селяни не мали права продавати сільськогосподарські продукти

⁵³ Там само С. 63; Кузьміна І. Політична діяльність Федора Штейнгеля (1906–1918 рр.) *Проблеми історії України: факти, судження пошуки*. Київ, 2012. Ч. 21. С. 243–262.

⁵⁴ Стенограма наради голів сільрад Львівської області від 5 березня 1940 р. *Держархів Львівської обл.* Ф. Р-221. Оп. 1. Спр. 177. Арк. 55–56.

⁵⁵ Радянська Ровенщина. 1939–1959. Документи і матеріали / упоряд.: П. І. Волкова та ін. Львів, 1962. С. 66.

приватно, а лише через кооперацію⁵⁶. На Тернопільщині Зборівська сільська рада Зборівського р-ну самочинно встановила торговий збір на свою користь із продажу селянами худоби на ринку: з коней і великої рогатої худоби – по 1 руб., зі свиней – по 0,5 руб., із підсвинків – по 0,3 руб., а Скородинська сільрада Білобожницького р-ну – спеціальний податок «Для оплати оренди приміщення під школу» з розрахунку 1 руб. із 1 моргу землі⁵⁷, що також не мало законних підстав і було опротестовано прокуратурою. Члени Рудківської сільради (Дрогобищина) ухвалили постанову, відповідно до якої селяни мають платити зарплату міліціонерові Мудрику⁵⁸. У с. Яблуниця Путильського р-ну Чернівецької обл. сільрада винесла постанову про стягнення із заможних селян по 4 руб. для оплати роботи комісії, яка здійснювала перерозподіл земельних наділів⁵⁹. Тобто люди зі своєї кишені мали оплачувати роботу чиновників, які відбирали в них землю. «Ми маємо також постанову, – зауважив голова Дрогобицького обкому КП(б)У на нараді, яка розглядала ситуацію з функціонуванням сільської адміністрації в регіоні, – де сільрада зобов'язує Івана одружитися з Одаркою і видати їм три морга поля»⁶⁰. Чимало проблем у новообраних голів сільрад спричинило оформлення документації, адже раніше їм не доводилося мати справу з діловодством. Так, на Львівщині голова сільради надіслав у район прохання про послугу для священника такого змісту: «Любезний тваришу комісар ... дозвольте цьому селянину привезти три літри вина для ксьондза»⁶¹.

Представники режиму цілком усвідомлювали проблему: «В області 700 голів сільрад, які вперше прийшли на керівну роботу і не знають не лише, як працювати, а навіть структури радянських

⁵⁶ Терлецький В. М. Ради депутатів трудящих Української РСР в період завершення будівництва соціалізму... С. 104.

⁵⁷ Кравчук Л. В. Суспільно-політичні та соціально-економічні трансформації на Тернопільщині... С. 163.

⁵⁸ Стенограма голів сільрад Львівської області. *Держархів Львівської обл.* Ф. Р-221. Оп. 1. Спр. 177. Арк. 57.

⁵⁹ Справка о нарушениях революционной законности в Черновицкой области за 1940 г. *Держархів Чернівецької обл.* Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 27. Арк. 6.

⁶⁰ Стенограма наради секретарів міськкомів, райкомів КП(б)У, та відділів кадрів радянських, господарських організацій Дрогобицької області про підбір, висування та облік кадрів. 1940. 17 травня. *Центральний державний архів громадських об'єднань України (ЦДАГО України)*. Ф. 1. Оп. 20. Спр. 7397. Арк. 30.

⁶¹ Стенограма голів сільрад Львівської області. *Держархів Львівської обл.* Ф. Р-221. Оп. 1. Спр. 177. Арк. 57.

органів влади ... Треба організувати навчання для цих людей, навчити їх писати протоколи згідно форми, пояснити, що таке радянська влада, які рішення може ухвалювати сільрада тощо»⁶², – вказувалося на одній із нарад у Дрогобицькому обкомі партії. У зв'язку з цим у регіоні було розгорнуто широку мережу курсів для радянських працівників. Зокрема, лише на Тернопільщині влітку 1940 р. у Чорткові, Бучачі, Збаражі й Теревовлі функціювали курси для голів і секретарів сільрад, на яких навчалася 441 особа. На проведення занять влада витратила понад 150 тис. руб.: 110,2 тис. – на стипендію курсантів, 19,3 тис. – на оплату праці викладачів і керівників курсів, 4,5 тис. – на придбання навчальної літератури та навчального приладдя, понад 20 тис. – на орендну плату за приміщення⁶³.

Особливо важко прибулим управлінцям давалися зміни в ідеологічній та духовній площинах. Суспільно-політична ситуація, з якою зіштовхнулися радянські емісари в західноукраїнському регіоні, різко відрізнялася від інших областей УРСР і СРСР загалом. Проте посадовці не звертали на це уваги, ламаючи місцеві звичаї і традиції, уражаючи національні та релігійні почуття людей. Зокрема, напружена ситуація в регіоні склалася у зв'язку з намаганнями нової влади насаджувати атеїстичну пропаганду. Загалом, високий ступінь релігійності населення був настільки несподіваним і незрозумілим явищем для партфункціонерів зі східноукраїнських земель, що вони не знали, як діяти у деяких ситуаціях. Традиційне привітання галичан «Слава Ісусу Христу!» викликало у приїжджих розгублення та змушувало почуватися, якщо не у ворожому, то в чужому середовищі, що формувало відповідне ставлення представників режиму до проблем релігії у регіоні. Хоча влада намагалася не форсувати цих питань, проте окремим посадовцям не терпілося навернути аборигенів у свою віру. У регіон було завезено велику партію антирелігійної літератури, для населення – організовано численні лекції на відповідну тематику. Особливої уваги надавали антирелігійному вихованню дітей і молоді. З переходом в освітніх закладах на радянські програми адміністрація почала вимагати від учителів обов'язкового внесення до робочих планів

⁶² Стенограма наради секретарів міськомів, райкомів КП(б)У, та відділів кадрів радянських, господарських організацій Дрогобицької області... Арк. 29–30.

⁶³ Кравчук Л. В. Суспільно-політичні та соціально-економічні трансформації на Тернопільщині... С. 156.

атеїстичних заходів та наведення мало не на кожному уроці антирелігійних прикладів⁶⁴. Були навіть спроби закривати культові споруди, які в документах комунальних господарств позначалися як «бросові» («закинуті»). Так, на Ровенщині 6 грудня 1940 р. голова Дубенського міськвиконкому Давиденко вирішив передати в розпорядження виконкому греко-католицьку церкву. Заволодівши ключами від храму, він самовільно відчинив його та наказав викинути з підземелля труни із забальзамованими рештками померлих. Він же організував збори єврейських релігійних громад щодо передачі міськвиконкому кількох синагог, в одній із яких було влаштовано клуб, в іншій – готель⁶⁵. У м. Мізоч Здолбунівського р-ну представники місцевої влади зруйнували усипальницю родини Дуніних-Карвіцьких у підвалі римо-католицького костелу, з якої вивезли на смітник саркофаги з тілами покійних, викинули з храму і порубали унікальний орган. Анновільський домініканський жіночий монастир було націоналізовано й передано в користування сільській раді та школі⁶⁶. Влада ліквідувала також церковні навчальні й наукові установи, а їхнє майно – конфіскувала. Зокрема, лише у Львові припинили діяльність греко-католицька Богословська академія, духовна семінарія, Богословське наукове товариство, закрито теологічний факультет Львівського університету та римо-католицьку духовну семінарію⁶⁷. Пограбовані й зневажені очільники конфесій і релігій правдами та неправдами шукали шляхів на еміграцію, адже ставали предметом стійкого зацікавлення спецслужб.

Такі дії влади викликали рішучий протест вірян. Зокрема, у Жидачівському р-ні Дрогобицької обл. люди організували страйк через заборону богослужінь та порушення владою їхніх релігійних почуттів. Заспокоїти людей вдалося лише місцевому священникові. Це змусило очільників обкому констатувати, що «якийсь ксьондз має більший вплив на народ, ніж ми»⁶⁸. У багатьох школах місцеві учителі, всупереч заборонам влади, перед початком занять

⁶⁴ Кобринович І. М. Організація та діяльність репресивно-каральної системи більшовизму на Волині у 1939–1941 рр. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Львів, 2008. № 612. С. 150.

⁶⁵ Держархів Рівненської обл. Ф. 400. Оп. 1. Спр. 13. Арк. 60.

⁶⁶ Самсонюк Т. М. Поляки Рівненщини в умовах становлення радянського тоталітарного режиму... С. 62.

⁶⁷ Луцький О. Львів під радянською окупацією 1939–1941 рр. С. 114.

⁶⁸ Стенограма I-ї Дрогобицької обласної конференції КП(б)У... Арк. 48.

продовжували промовляти з дітьми молитви, а заради компромісу поряд з іконами ставили портрети Йосипа Сталіна й інших очільників СРСР. Врешті-решт, представники режиму змушені були визнати, що висока релігійність західних українців була частиною їхньої ментальності і що швидко справитися з цією проблемою не вдасться, проте інтенсивність антирелігійної пропаганди у регіоні не зменшилася.

Отже, радянська система управління, що характеризувалася тотальним відчуженням народу від власності й політичної влади, всеосяжним контролем компартійної верхівки над цілістю життя країни, виявилася малопривабливою для мешканців західноукраїнських територій, які звикли до громадських форм урядування. Зловживання владою, кругова порука чиновників, безкарність, некультурність новоявленої «еліти» справляли на населення гнітюче враження. Мешканець с. Висоцьк Ярославського повіту Львівської обл. Іван Маковецький, згадуючи про початковий період урядування радянської влади, писав: «Коли восени 1939 р. прийшли до Висоцька більшовики, тоді все населення села зовсім виликувалося з проросійського ставлення. Такої гуртової бридоти наші люди ще ніколи у своєму житті не зустрічали»⁶⁹. Найбільше обурювалися поляки, яких, незважаючи на депортації, залишилося в регіоні чимало. Спостерігаючи за діями радянських урядовців, мешканка м. Дубно Ровенської обл. С. Курцвайль записала в щоденнику: «Що відбулося! Що відбулося! За 18 днів так знищити державу, так насильно роздавити ... На сьогодні все втрачено. Щасливий лише той, хто не живе. Іноді мені здається, що я втрачаю глузд»⁷⁰.

Зацікавлення й заангажованість населення у пропаговані радянські цінності згасали з кожним днем. Очікуючи на розвиток міжнародно-політичних подій, люди відмовлялися співпрацювати з новою владою та готові були втратити все, лиш би позбутися окупантів. Зокрема, мешканець м. Ровно, колишній капрал польської армії Д. Муляр сказав: «Гітлера треба сюди, щоб він скинув бомбу і розбомбив би все місто разом з радянською владою»⁷¹. Масла у

⁶⁹ Україна і Росія в історичній ретроспективі: нариси: в 3-х т. / ред. рада: В. М. Литвин (голова); відп. ред. В. А. Смолій. Київ: Наукова думка, 2004. Т. 2. С. 178.

⁷⁰ Цит. за: Самсонюк Т. М. Поляки Рівненщини в умовах становлення радянського тоталітарного режиму... С. 82.

⁷¹ Там само. С. 74.

вогонь підливали чутки про кількість заарештованих і вивезених до Сибіру, що передавалися від хати до хати в режимі «сарафанного радіо». Ситуація загрожувала вийти з-під контролю, про що свідчать слова мешканця с. Дарабани Хотинського р-ну Чернівецької обл. Тимофія Перепелюка зі середняків, який, реагуючи на утиски селян-одноосібників, сказав: «У м. Хотині повісився один візник через те, що на нього наклали великий податок. Він дурень, потрібно було заколоть дві-три гадини (в особі комуністів), а потім вішатися, то хотя б було не дурно. Тут ще не один завішається, тут і чорт не витримає»⁷².

У цій ситуації представники режиму змушені були вживати додаткових заходів для здержування протестних настроїв і власної безпеки. Постановою Політбюро ЦК ВКП(б) «Питання західних областей України» від 4 квітня 1940 р. керівникам районних та міських рад, а також виконавчих органів влади було дозволено носіння зброї. За два тижні Генштаб РСЧА організував у регіоні роздачу 1 800 револьверів із набоями до них⁷³. «Демократично обрана влада» готувалася стріляти у власних громадян заради збереження свого владного становища. Попри шалений ідейно-політичний тиск і діяльність спецслужб, які прицільно вилучали з життя потенційно небезпечних для влади осіб, напруга в регіоні продовжувала наростати. Соціальний вибух попередив початок радянсько-німецької війни та панічну втечу членів радянської адміністрації на Схід.

Так, унаслідок встановлення радянської влади в західноукраїнському регіоні було зруйновано демократичні засади організації суспільства та насаджено жорсткий тоталітарно-партократичний режим, який діяв на всій території СРСР. Принцип поділу влади був заміщений принципом «єдності влади трудящих мас», уособленням якого виступали ради, міцно вмонтовані у владну вертикаль, що нівелювало принцип народовладдя. Вирішального значення у здійсненні радянізації західноукраїнських областей УРСР система рад не мала, адже в ухваленні найважливіших рішень, які стосувалися

⁷² Політінформація. 14 квітня 1941 р. Хотинський РК КП(б)У. *Держархів Чернівецької обл.* Ф. П-1, Оп. 1. Спр. 72. Арк. 5.

⁷³ Лубянка. Сталин и НКВД-НКГБ-ГУКР «Смерш». 1939 – март 1946. Архив Сталина. Документи высших органов партийной и государственной власти / ред. акад. А. Н. Яковлев; сост.: В. Н. Хаустов, В. П. Наумов, Н. С. Плотникова. Москва: МФД: «Материк», 2006. С. 151–152. (Россия. XX век. Документы).

політичного, економічного та культурного життя регіону, пріоритет належав союзним і республіканським партійним органам влади. Проте, виступаючи ретрансляторами партійних постанов та розпоряджень, вони все ж відіграли певну роль в організації життя місцевого соціуму на «соціалістичних засадах».

Внаслідок насадження директивно-командної економічної системи та формалізації діяльності рад, суспільно-економічні перетворення в регіоні були неоднозначними, а інколи – суперечливими. Зокрема, процес націоналізації великої промисловості та поміщицьких і церковних земель через відсутність конкретних вказівок місцевих органів влади або нехтування ними відповідальних осіб обернувся пограбуванням регіону та його мешканців. Не дали очікуваних результатів масштабні зрушення в господарському секторі через «хронічні хвороби» радянської економіки (безгосподарність, незбалансоване планування, корупція тощо). Цілковитої ліквідації безробіття влада досягла не лише за рахунок модернізації економіки регіону, а й арештів та депортації польських чиновників, підприємців, військовослужбовців, визнаних ворогами радянської влади. А користь від запровадження української мови у школах і вишах нівелювалася змістом радянської системи освіти, побудованої на глорифікації радянського способу життя й антирелігійній пропаганді. Формальне становище рад сприяло встановленню в суспільстві подвійної моралі, адже громадяни вимушено ставали мовчазними учасниками процесу імітації народовладдя. Засилля радянських емісарів у владних структурах регіону вказувало на окупаційність радянського режиму, витворювало стіну відчуження між владою та місцевим населенням, яке явно або приховано її саботувало.

Олександра Стасюк